

УДК 069(477)''192/193'':908(477)

Віктор Савчук (м. Кам'янець-Подільський)

МУЗЕЇ УКРАЇНИ ЯК ЦЕНТРИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

У статті автор розглядає питання впливу музейного будівництва на становлення та розвиток краєзнавчих досліджень у 1920-1930-х роках.

Ключові слова: музеї, краєзнавство, експозиції, товариства, влада, політичний тиск, репресії.

Музейне будівництво завжди було в полі зору дослідників, які через його призму вивчали, з одного боку, процеси суспільно-політичного розвитку, соціально-економічний і моральний стан суспільства, а з іншого, - регіональну історію. Це не випадково, тому що музеї виступають важливою ланкою у формуванні національної ідентичності, історичної пам'яті, вихованні національної свідомості. Музейництво нині розглядається як важлива складова розвитку науки й культури. Поза будь-яким сумнівом, повному й ефективному використанню вітчизняних музеїв сприяє вивчення кращих зразків попереднього досвіду їхньої діяльності.

Музейна справа і краєзнавство тісно взаємозалежні: музейництво у більшій мірі базується на краєзнавчій роботі; існує чимало прикладів, коли пошуки краєзнавців здійснювалися з ініціативи музеїв. Діяльність музеїв у регіональному вимірі можна розглядати як напрямки краєзнавчої пошукової роботи з реконструкції минулого краю можна простежити з кінця ХІХ століття. Серед музейних закладів того часу виділялися: Одеські історико-археологічний (заснований 1825 р.) і художній (1898 р.) музеї, Київський музей мистецтв (1872 р.), Кам'янець-Подільський історико-археологічний музей (1898 р.)¹.

З появою музейної мережі краєзнавчі студії стала предметом уваги вчених і практиків. На початок ХХ ст. в Росії з музейно-краєзнавчої проблематики було опубліковано щонайменше 30 робіт. В 1910 році науковий доробок зазначеної тематики поповнився 8 публікаціями, 1914 р. надруковано 24, 1919 р. - 31; 1925 р. - 50; 1926 - 51². Серед праць ХІХ ст. заслуговує на увагу «Припущення про заснування російського національного музею» Ф. Аделунга (1817 р.). На початку ХХ ст. заслуговують на увагу роботи Б. Миколаєва «Чергові завдання екскурсійно-виставкової

музейної справи на Україні»², Ф. І. Шміта «Історичні, етнографічні, художні музеї: Нариси історії, теорії музейної справи» (1919 р.)⁴. Проблеми музейного будівництва ґрунтовно досліджували відомі краєзнавці: І. П. Мордвинів, В. М. Новоросіянин і М. Е. Сума з Петроградського (Ленінградського) інституту позашкільної освіти, а також учені й музейні працівники, які співпрацювали з журналом «Казанський музейний вісник».

За 1922 -1990 р. з питань музейних і прикладних історико-краєзнавчих досліджень опубліковано 7793 роботи⁵. Одним з перших комплекс проблем музеєзнавства розглянув в 1920-х роках відомий український учений В. В. Дубровський. Він уперше узагальнив законодавчу базу, пов'язану з музейною справою, окреслив місце й роль інтелігенції в розвитку музейної справи, зауваживши, що музейне будівництво провадилося одночасно з реалізацією політики українізації⁶.

Великий внесок у розробку теорії й практики музеєзнавства в 1920-1930-ті роки внесли академік М. Біляшівський⁷, вчені-музейники Ф. Шміт⁸, Ф. Эрнст⁹, Г. Крисін¹⁰, І. Скуленко¹¹. Вони розробили принципи формування музейних колекцій, що дозволило зберегти в тому числі безцінну спадщину Києво-Печерської Лаври, Софії Київської. Ці розробки сприяли також формуванню музейних колекцій у регіонах. Науково-теоретичні пошуки вчених-музеєзнавців доповнювали місцеві краєзнавці, про що свідчать публікації різного роду товариств і музеїв¹².

У пропонованій статті автор робить спробу показати взаємозв'язок і взаємозалежність розвитку музейної справи й краєзнавства як важливої складової контексту національно-культурної спадщини.

Зазначимо, що розвиток музейного будівництва у досліджуваній період відбувався син-

хронно зі становленням краєзнавчого руху. Характерною ознакою краєзнавчого процесу початку 1920-х років був великий інтерес до нього з боку широкої громадськості, що диктувався й господарськими потребами. Краєзнавці досліджували продуктивні сили економічних районів, створювали свої організаційні структури, які мали регіональні відмінності. Консолідацію краєзнавчих сил в регіонах України активно забезпечували ті наукові сили, які в 1918-1920 рр. перебравалися з відомих центрів у периферійні міста. Однак для більшої ефективності краєзнавчої діяльності потрібно було створити організаційний центр, що міг би не тільки координувати роботу на місцях, але й запропонувати нові форми діяльності.

Необхідність створення такого центру обумовила проведення у грудні 1921 р. з ініціативи Академічного центру в Москві І-ша Всеросійська конференція наукових товариств з вивчення місцевого краю. Поважне наукове зібрання обрало Центральне бюро краєзнавства, визначило основні форми, методи й перспективи краєзнавчої роботи, виробило конкретний план координації діяльності мережі краєзнавчих товариств.

У листопаді 1921 р. при ВУАН (Всеукраїнської Академії наук) створюється Комісія із краєзнавства, що стала в Україні організуючою ланкою краєзнавчих структур. До її складу увійшли академіки А.М. Лобода, М. В. Птуха, професор Д. О. Берлінг, В. Г. Кравченко, В. І. Лучицький, А. З. Носов, С. П. Пастернак, М. В. Шарлемань. Президія Комісії (голова - А. М. Лобода) була обрана у складі 4 осіб.

Цей краєзнавчий орган провадив активну роботу. Майже за рік Комісія провела 52 засідання, улаштувала цикл лекцій на курсах з краєзнавства. На жаль, їй не вдалося скликати Всеукраїнську краєзнавчу конференцію, хоча до цього докладалося чимало зусиль. Аналогічні комісії з регіональним охопленням були створені в Харкові й Одесі¹³.

Наприкінці 1921 р. у Петрограді виникло товариство дослідників української історії, літератури й мови, метою якого було вивчення матеріалів Державної публічної бібліотеки, а також бібліотек Академії Наук, Держархіву, Пушкінського будинку. Її очолив академік В. М. Перетц. У роботі товариства взяли участь відомі вчені того часу: В. М. Павлов-Селіванський, І. Ф. Рибаків, Б. Л. Богачевський, Д. І. Абрамов, П. К. Симоні, Б. Г. Крижа-

новський, М. А. Фріде. Їхні праці публікувалися в «Записках» Всеукраїнської Академії Наук, а також журналі «Україна», що видавав академік М.С. Грушевський¹⁴.

В 1922-1925 р. активно ведеться пошук форм роботи, які б повністю відповідали потребам краєзнавства. На цей процес активно впливала відсутність єдиного погляду на предмет краєзнавства. Різні школи й учені ще з 1921 р. відстоювали свої точки зору на предмет краєзнавства й не змогли дійти згоди в цьому питанні.

Дискусії активно велися й в Україні. Відповідні матеріали друкувалися, наприклад, у журналі молодих вчених-аграріїв «Молоді дослідники», «Бюлетені Комісії краєзнавства», «Бюлетені організаційного комітету з'їзду з дослідження продуктивних сил і народного господарства України», одноденній газеті Всеукраїнського й Харківського бюро краєзнавства при Центральному бюро й губбюро пролетарського студентства «Студент-краєзнавець»¹⁵. Тим самим була зроблена спроба в ході дискусії досягти єдиного розуміння сутності краєзнавства.

З 1922 р. спостерігається ріст краєзнавчих організацій, поліпшення змісту їхньої роботи. У великій мірі цьому сприяли наукові установи. В 1921 р. в інститутах народної освіти починають функціонувати науково-дослідні кафедри історії України, у яких структурною ланкою були секції краєзнавства. У Катеринославі її очолив відомий історик Д. І. Яворницький, що підготував до друку курс історії краю й культурного багатства Катеринославського музею. У Кам'янець-Подільському ІНО подібна кафедра займалася вивченням економічного становища Поділля, з'ясуванням шляхів підйому господарства, дослідженням пам'ятників історії й культури, мови населення краю¹⁶.

Важливою віхою в розвитку краєзнавства і музейної роботи стала скликана з ініціативи Укрнауки І-ша Всеукраїнська краєзнавча конференція, що проходила з 28 по 31 травня 1925 р. у Харкові. У ній взяли участь 75 делегатів від 22 організацій. на науковому форумі обрано Український комітет краєзнавства з 15 осіб, визначено організаційну структуру побудови краєзнавчих організацій¹⁷.

І все ж, незважаючи на активізацію краєзнавчої роботи на місцях, багато проблем залишилися невирішеними. Відчувалася нестача досвідчених кадрів, підтримки з боку державних органів, відповідальних праців-

ників. Траплялися і комічні обставини. Наприклад, навесні 1925 р. перестало існувати товариство вивчення Херсонщини, організоване в 1923 р., через те, що воно не мало 40 руб. для оплати затвердження свого статуту, а також через перевантаженість його членів професійною роботою. Була зроблена нова спроба відновити його, і зрештою 2 листопада 1925 р. бюро Комісії краєзнавства в Одесі затвердило Херсонське товариство. Воно почало активну діяльність лише після того, як місцевий ІНО ввів краєзнавство в навчальний план (3 години на тиждень)¹⁸.

Слід констатувати, що краєзнавчий рух у середині 1920-х років не був масовим. У 1925 р. на Україні налічувалося лише 55 різнопланових краєзнавчих організацій¹⁹. Товариства дослідників природи працювали в Києві, Харкові, Одесі, Кам'янець-Подільському. Діяли Харківське, Полтавське наукові товариства з дослідження й охорони пам'яток старовини й мистецтва. Лубенське наукове товариство мало секцію краєзнавства. Окремі гуртки краєзнавства були в Запоріжжі, Старобельську, Ізюмі на Харківщині. У Луганську на Донеччині існував науковий гурток з вивчення водозбору Середнього Дінця, у Вінниці Кабінет краєзнавства при філії Всенародної бібліотеки ВУАН, у Чернігові - Інститут краєзнавства при губархіві, бібліотечне товариство - при Одеському ІНО. За даними Наркомосу України в 1923 р. у його системі працювало 40 наукових товариств²⁰.

Більш втішні результати мало музейне будівництво. Цьому в чималій мірі сприяла турбота центральних і місцевих органів влади про розвиток музейної справи. Так, РНК УСРР у декреті від 11 березня 1921 р. «Про закупівлю для державних потреб у приватних осіб музейних цінностей» зазначав, що значні збірки старовини, які мають цінність для музеїв, оголошуються всенародним надбанням. Згодом український уряд 24 грудня 1922 р. заборонив вивіз за кордон предметів історико-культурного призначення, а в постанові «Про введення в дію кодексів про народну освіту» підкреслював, що музейна робота, як одна з основних, потрібна суспільству для систематичного вивчення пам'яток історії, проведення масово-виховної й екскурсійної роботи, для виховання почуття гордості й поваги трудящих до історичної спадщини²¹.

Музейна справа знаходила своїх послідовників в регіонах. Пересічні громадяни демонстрували зацікавленість й ентузіазм в охороні

й збереженні пам'яток культури, художніх творів, створенні різних самодіяльних музеїв, секцій з вивчення природних багатств краю, продуктивних сил, у наукових пошуках. Так, на Харківщині найбільш активними виявилися ізюмські краєзнавці, серед яких був археолог-етнограф, знавець історії Донбасу М.В. Сибільов. З ініціативи М.В. Сибільова в січні 1920 р. в Ізюмі був організований міський історико-краєзнавчий музей. Він виступив перед робітниками залізничних майстерень із повідомленням про скарби могильників, значенні для науки, планах розвитку міського музею. Учений звернувся до земляків із проханням допомогти в організації експедицій і виготовленні музейного устаткування. Робітники відгукнулися на цей заклик і передали музею понад 300 руб. золотом. Залізничників підтримали робітники Першотравневої шахти Артемівського округу, які пожертвували понад 150 руб. золотом. Незабаром музей став центром культурного життя Ізюму. Протягом 1922 р. у ньому побувало близько 6 тис. чоловік, а в 1929 р. - 40 тис.

Інтерес до історії рідного краю сприяв розвитку музейної справи. Знайдені матеріали й пам'ятки минулого ставали основою для створення музеїв різного профілю й музейних експозицій. Це, зокрема, підкреслював секретар Комісії краєзнавства ВУАН А. З. Носов. Він писав, що провінційні музеї, хоча й не мають засобів для нормальної роботи, проте опираються на ініціативу людей, краєзнавчих товариств, які направляють свою роботу на збирання експонатів, що характеризують регіон з різних сторін - природи, населення й т.п. Все це робиться охоче, в ім'я ідеї, здебільшого без якого-небудь офіційного фінансування²².

Не маючи достатнього адміністративного ресурсу, спеціально підготовлених людей, музейні установи на місцях проводили помітну роботу з відтворення через пам'ятки історичного минулого. У цьому музейні заклади отримували допомогу від учителів, аграрників, школярів, які докладали чимало зусиль в організації пошукових експедицій, систематизації експонатів й оформленні музейних експозицій. Провідне місце серед музейних закладів України в 1920-ті роки посідав музей Слобідської України ім. Г. Сковороди в Харкові. Він мав відділи: історії; старий Харків; козацька епоха; стародруків; художній; етнографічний. Тут було зосереджено близько 15000 експонатів (10000 предметів й

5000 книг). В основу діяльності музею було покладене вивчення народного побуту, керамічного виробництва Київщини, Полтавщини. Із сіл Харківщини були доставлені предмети козацького побуту. У бюлетені, який видавав музей, містилися матеріали про харківський Некрополь, театр і т.п.²³. Популяризація досвіду більших музеїв разом з іншими факторами, відзначеними вище, забезпечували ріст музейного будівництва. Так, якщо в 1925 р. було 54 музею, у т.ч. 16 – з дореволюційних часів, то в 1927 р. їхня кількість становила 65, у т.ч. 45 – міськрайонних²⁴.

На превеликий жаль, з кінця 1920-х років краєзнавча робота, музейна справа усе більше підпадали під вплив офіційної політики, далекої від широкого розвитку народної ініціативи, об'єктивного висвітлення історії й культури. Не випадково, краєзнавці й музейні працівники одними з перших зазнали репресій. Це було пов'язане з тим, що в рамках політичного курсу «Великого перелому» починається жорстке адміністрування всіх сфер соціального, економічного, політичного й духовного життя суспільства. Форсованими темпами йде формування й твердження командно-бюрократичної системи.

У зв'язку із цим починається політичний тиск, адміністрування в музейній справі й краєзнавстві. Державні структури, такі як Укрнаука, у своїй практичній діяльності намагаються підмінити демократичні засади музеєзнавства, переводячи його на рейки уніфікації, запровадження вульгарних соціологічних схем. Укрполітосвіта прагнула перепідпорядкувати музеї своєму впливу й включити їх у систему агітаційно-пропагандистської діяльності. Музеї починають виконувати роль політосвітніх установ.

Такі процеси ініціює влада прийняттям різного роду рішень і постанов. Так, ВЦВК і РНК РСФРР 20 серпня 1928 року приймають спільну постанову «Про музейне будівництво», у якому головним завданням цього науково-краєзнавчого комплексу визначається як сприяння розвитку індустріалізації й колективізації сільського господарства. При цьому музейництво звинувачується в тому, воно незадовільно відображає «соціалістичне будівництво»²⁵.

Згаданий документ започатковує прихований процес ліквідації музеїв як культурно-естетичного вогнища. Багато колекцій розформовуються, внаслідок чого втрачається низка

безцінних експонатів. Негативну роль у цьому зіграла система вульгарних-соціологічних схем: про те, яке мистецтво потрібне народу, що йому чуже, ідеологічно шкідливе²⁶. Деформуються національно-культурні пріоритети. Музейною секцією Укрнауки, наприклад, розробляється типова схема експозиційної, фондової й адміністративної діяльності музеїв. Увага акцентується на організацію масової пропаганди, а науково-дослідна й фондова робота різко скорочується.

27 серпня 1929 року Наркомат освіти України приймає постанову, відповідно до якої при центральних і місцевих музеях організуються суспільно-політичні ради, до складу яких входять представники фабрик, заводів, навчальних закладів, громадських організацій. завдання яких полягало у залученні до роботи музеїв широких мас населення²⁷. В УСРР створюється громадська організація «Войовничий матеріаліст», метою якої був контроль діяльності музеїв і сприяння комуністичному вихованню працівників. Ця структура неодмінною умовою музейництва вбачала у формуванні експозицій відповідно до марксистсько-ленінського розуміння історичного розвитку.

У жовтні 1930 року в Харкові відбулася музейна конференція. На ній були присутні 34 представники НКО, київських, харківських, одеських, дніпропетровських й інших музеїв, зокрема В.В. Дубровський, П. П. Курінний, А. С. Федоровський, Ф. Л. Эрнст, С. А. Таранущенко, О. С. Гіляров, М. В. Болтенко. Головним на ній було питання про завдання музейних працівників в епоху соціалістичного будівництва з вироблення системи й методології експозицій, використання техніки в музеях²⁸. Підсумком цієї конференції стала установка на участі музеїв у вирішенні народно-сподарських проблем. У такій же атмосфері й з такими ж наслідками у грудні 1930 року пройшов Всеросійський музейний з'їзд, на якому було присутніх 325 делегатів. Виступаючи на ньому, нарком освіти РСФРР А. С. Бубнов закликав музейників відійти від «кунсткамери», і присвятити себе справі будівництва соціалізму.

На жаль, на початку 1930-х років в Україні припиняється розвиток низки сфер науки й культури, зокрема, музеїв. Репресіям піддаються всі напрямки наукових досліджень, краєзнавчі осередки. Спочатку ідеологічної чистки, а згодом репресій зазнають відомі музейники,

краєзнавці. Навесні 1930 року відбувся відкритий політичний процес у справі «Спілка визволення України». На лаву підсудних потрапило 45 осіб. У їхньому числі – 3 музейника: А. З. Носов, В. Є. Козловська, Є. Я. Рудинська. Під гаслом боротьби з місцевим буржуазним націоналізмом, розпочатої рішеннями XVII з'їзду ВКП(б), в 1933 році розпочався розгром наукових установ ВУАН у Харківській, Чернігівській, Вінницькій областях. Було звільнено більше 500 чоловік з мотивацією «петлюрівець», «бандит», «контрреволюціонер», «куркуль». Аналогічно влада поступає і з мистецтвознавчими кафедрами в Києві й Харкові. Ліквідуються дві відомі художньо-промислові школи в Кам'янець-Подільському і Межигір'ї.

Ліквідації підлягали цілі музейні школи. Характерним став стан справ у Дніпропетровському історичному музеї, яким 31 рік керував академік Д. І. Яворницький. З 17 працівників цього музею залишилися працювати тільки 2 – прибиральниця й доглядач. Всі інші в різний час піддалися репресіям. Серед них – авторитетні організатори музейно-краєзнавчої роботи Я. Ходак, В. Греков, А. Добровольський, П. Козар, М. Філянський, І. Мартенс, П. Смолич, Т. Кіранів, В. Грінченко, К. Болтенко.

Руйнування зазнав й Волинський науково-дослідний музей у Житомирі. Місцева преса в 1937 році звинуватила його в тому, що він став пристанищем націоналістичних елементів. У результаті цього 8 працівників музею були арештовані одночасно. В 1938 році був розстріляний талановитий краєзнавець, збирач і дослідник народної творчості Волині Н.К. Дмитрук.

Після звинувачення комісією ЦК КП(б) У в 1932 році Всеукраїнського музейного містечка в українському націоналізмі в 1933 році за грати потрапив директор П. П. Курінний, а весь науковий і технічний персонал замінюється. Наприкінці 1933 - початку 1934 року органами ДПУ УСРР фальсифікується справа так званого «Російсько-українського фашистського блоку», який за версією слідства мав близько 40 осередків цієї організації в різних містах. Членами їх виявилися співробітники музеїв і пам'яткоохоронних установ Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Чернігова, Житоми-

ра, Полтави, Вінниці, Умані, Конотопу, Бердичева, Миргороду, Ніжина й інших²⁹.

В 1934 році органами НКВС були заарештовані Є. Ю. Спаська, Ф. Л. Эрнст, К. В. Мощенко, М. О. Макаренко, В. В. Дубровський та засуджені до різних термінів покарання. Одночасно з хвилею арештів змінюється структура музеїв, що мала у собі: природничі, історичні, сільськогосподарські, промисловий відділи. Значно скорочуються штати музейних працівників. Наприклад Могилів-Подільський краєзнавчий музей у вересні 1938 року, складався з 5 чоловік: завідувача, науковця, екскурсовода, секретаря-реєстратора й прибиральниці. При цьому завідувач був із семикласною освітою, науковець закінчив фізико-математичний факультет учительського інституту³⁰.

Таким чином, музейно-краєзнавча діяльність в Україні в 1920-30-х роках пройшла шлях становлення, розвитку, занепаду, уніфікації, погрому. Базуючись на громадській ініціативі, демократичних засадах в 1920-х роках, вона досягла свого апогею, визначаючи національно-культурний розвиток суспільства. Це вступило в протиріччя із принципами тоталітарної системи, що почала активно формуватися наприкінці 1920 - 1930-х роках. У результаті змінюються пріоритети музейно-краєзнавчої діяльності. Вона і її структури піддаються уніфікації, акцент діяльності зміщується убік вирішення прикладних виробничих завдань. З іншого боку, влада розгортає боротьбу з інакомисленням, репресуючи активних учасників краєзнавчого руху й музейного будівництва. У результаті краєзнавчий рух занепадає, а музеї перетворюються у вогнища схоластики, які були зорієнтовані на вирішення завдань «соціалістичного будівництва». Схеми їхньої побудови визначалися відповідно до установок марксистсько-ленінської ідеології, яка стала домінантою суспільного розвитку. Незгодні з нею піддавалися політичному тиску або репресіям. У результаті цього стала відчуватися недостача кадрів музейних працівників. Найчастіше в музеях стали працювати некваліфіковані малопідготовлені працівники, деякі з них навіть не мали вищої гуманітарної освіти. В остаточному підсумку це згубно позначилося й на музейно-му будівництві так і краєзнавчих осередках.

Джерела та література

- 1 Краеведческие организации в СССР. - 1925. - С.58.
- 2 Краеведение. - 1927. - №4. - С.507.
- 3 Шлях до комунізму. - Харків, 1923. - №1-2.
- 4 Краеведение. - 1927. - №4. - С. 505.
- 5 Чернов В.О. Методологічна суть історичного краєзнавства. / В.О. Чернов // Тези V Всеукраїнської конференції з історичного краєзнавства. - Кам'янець-Подільський, 1991. - С. 28.
- 6 Дубровский В.В. Охорона пам'яток культури в УСРР / В.В. Дубровский // Охорона пам'яток культури в Україні. - Харків, 1927. - С. 2-18; його ж: Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні. / В.В. Дубровский - К., 1917. - 14 с.; його ж: Історико-культурні заповідники і пам'ятки України / В.В. Дубровский - Харків, 1930. - 64 с.
- 7 Біляшівський М.Ф. Наші національні скарби / М.Ф. Біляшівський. - К.: Шлях, 1918. - 15 с.
- 8 Шмит Ф. Об исследовании и изучении памятников древне-русского искусства / Ф. Шмит // Наука на Украине. - 1922. - № 3. - С. 139-146; його ж: Музейное дело. Вопросы экспозиции / Ф. Шмит. - Л., 1929. - 104 с.
- 9 Ернст Ф.Л. Справа охорони пам'яток мистецтва старовини у Києві / Ф.Л. Ернст // Збірник секції мистецтв. - К., 1921. - Вип. 1. - С. 148-156.
- 10 Крисін Г. Експедиція на Перекоп року 1931 / Г.Крисін. - Харків, 1932. - 43 с.
- 11 Скуленко І. Реставрація Софійського собору / І. Скуленко // Соціалістичний Київ. - 1936. - №5. - С. 34-42.
- 12 Бюлетень Музею Слобідської України імені Г.С. Сковороди. - 1927/28. - № 4-5. - 55 с.; Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. - 1925. - № 2. - 56 с.
- 13 Бюлетень комісії краєзнавства. - 1924. - №2. - С.15.
- 14 Українська Академія Наук. Звідомлення товаристства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді за перше п'ятиріччя (1921-1926). - Київ, 1927. - С. 1.
- 15 Краеведение. - 1925. - №1. - С.155.
- 16 Комаренко Н.В. Установи історичної науки в Українській РСР - К., 1973. - С.134-135.
- 17 Первая Всеукраинская краеведческая конференция // Известия ЦБК. - 1925. - № 1-6 - С.122-123.
- 18 Краеведение. - 1926. - №3. - С.376-378.
- 19 Краеведение учреждений в СССР. - Л., 1925.
- 20 Краєзнавство на Україні // Бюлетень комісії краєзнавства. - 1924. № 2. - С7.
- 21 Василенко А.С. Літопис слави народної (з історії становлення та розвитку народних музеїв) України / А.С. Василенко. - К., 1974. - С.12-15.
- 22 Музейна справа в краєзнавчій роботі // Бюлетень комісії краєзнавства. - 1924.- № 2- С.12-13.
- 23 Бюлетень ЦБК. -1925. - №5. - С.112
- 24 Краеведение. - 1927. - №3-4. - С.6-7.
- 25 Известия. - 1928. - 3 октября. - С.1.
- 26 Маньковська Р. Музеї як інструмент ідеологічного впливу в Україні (1930-ті рр) / Р. Маньковська // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. Статей. - Вип. 12. - К.: Рідний край, 2001. - С. 228-230; її ж: Діяльність Є.Ю. Спаської на ниві музейництва / Р. Маньковська // Там само. - Вип. 2. - К.: Рідний край, 1997. - С. 286-292; її ж: Музейники в лещатах тоталітаризму / Р. Маньковська // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - Вип. 11. - К.: Рідний край, 2002. - С. 389-398.
- 27 Еженедельник НКП. - 1929. - №35. - С. 929.
- 28 Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). - ф. 166, оп. 9, спр. 1507, арк. 123-125.
- 29 Бюлетень Музею Слобідської України імені Г.С. Сковороди. - 1927/28. - № 4-5. - 55 с.; Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. - 1925. - № 2. - 56 с.
- 30 ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 362, арк. 34.

Виктор Савчук

Музеи Украины как центры краеведческой работы в 20-х - 30-х гг. XX в.

В статье автор рассматривает вопрос влияния музейного строительства на становление и развитие краеведческих исследований в 20-30-х годах.

Ключевые слова: музеи, краеведение, экспозиции, общества, власть, политическое давление, репрессии.

Victor Savchuk

The museums of Ukraine as centers of regional ethnography in 20-30's of XX cent.

The author considers the impact of the museum building in the formation and development of regional ethnography in 20-30's

Key words: museums, regional ethnography, expositions, communities, authority, political oppression, repressions.

